

ВПЛИВ ІНШОМОВНОГО СЕРЕДОВИЩА НА СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД СЕРЕДНЬОБАВАРСЬКОЇ АВСТРИЙСЬКОЇ ГОВІРКИ ТЕРЕСВЯНСЬКОЇ ДОЛИНИ

У листопаді 1775 року в Мараморощі в долині річки Мокрянки поселилися і заклали село Німецька Мокра лісоруби із верхньоавстрійського Зальцкаммергута. Загальна кількість переселенців складала 220 чол., переважна більшість яких походила із Лангбата, Бад Ішля, Гоізерна, та інших сіл долини річки Траун. Їх переселення було зумовлено необхідністю видобутку і забезпечення соляних шахт Содоувіно промисловою деревинною.

На початку XIX ст. лісорозробки проводилися уже далеко на схилах річки Брустурянки та її приток Яблониці і Турбату, тому ряд сімей лісорубів із Німецької Мокрої оселяються в долині річки Тересви, на злитті річок Мокрянки з Брустуряною, де у 1815 р. виникло нове німецьке село Кенігсфельд (сьогодні Усть-Чорна). А починаючи з 1880 року, молода генерація Німецької Мокрої та Кенігсфельду селиться в сусідньому селі Руська Мокра. Так, у Тересвянській долині виникли і розвивалися поселення австрійських лісорубів.

Перебуваючи в іншомовному середовищі понад 200 років, середньо-баварська австрійська говірка (надалі СБА говірка) зазнала значного впливу контактуючих з нею мов. Це позначилося на розвитку її словникового складу, стало одним із шляхів її збагачення. Проникнення лексем у говірку проходило з різною інтенсивністю в різні періоди і було обумовлене суспільними змінами в житті носіїв говірки.

Перший період тривав з 1775 до 1884 року. До цієї доби належать лексичні залозичення, які увійшли в СБА говірку внаслідок безпосередніх мовних контактів австрійських лісорубів з місцевим українським населенням. Це переважно діалектні українізми, що позначають назви предметів побуту, елементів одягу, харчів, будівель, топоніми, наприклад: 'gat'e < укр. д. гаті "льняні штани"; 'ko:zhuch < укр. д. кожух; 'sukl'a < укр. д. сукня "спідниця"; 'střicha < укр. д. стріха, дах із соломи; 'paska < укр. д. паска "паска"; 'tukan < укр. д. токан "кулеша"; ba'fajkan < укр. д. бобальки "різдвяний вид тіста".

Однак комунікація в тересвянських німців у цю добу відбувалася у відносно ізольованій спільності німецьких сіл. Культурні й економічні відносини між німцями й українцями протягом першого століття їх проживання в Тересвянській долині були незначними. Причина цього впливала з суттєвої різниці між їхніми житлово-побутовими звичаями, навиками праці⁶, рівнем господарсько-економічного розвитку та приналежністю до різних конфесій.

Трохи інтенсивнішим був вплив угорської мови на СБА говірку. Оскільки угорська мова на Закарпатті була адміністративною, то проникнення угорських запозичень у говірку проходило внаслідок офіційного спілкування німців із службовцями різних державних закладів. Проникали перш за все слова, пов'язані з соціально-політичним устроєм та слова ділового стилю, наприклад: *birou* < угор. < *biró* "староста, суддя"; *to:na:tS* < угор. *tanácsos* "радник"; *ke:rvon:* < угор. *kérvény* "заява, прохання"; *o:duu* < угор. *adó* "податок" та ін.

Другий період процесу запозичення в СБА говірці, для якого характерне значне проникнення угорських лексем, припадає на 1885-1918 роки. Він був пов'язаний перш за все із школою. В ході проведення політики мадяризації в 1885 році в школах німецьких сіл Тересвянської дилни мовою навчання була запроваджена угорська. В сім'ї і громаді спілкувалися німецькою говіркою. Проте в школі, навіть на перервах, говорити німецькою було заборонено. Так виростало покоління, яке не вивчало німецької літературної мови і її орфографії. І це часом приводило до гротескних ситуацій, коли лист сина, який служив в угорському війську, батькові мусив читати перекладач, оскільки той належав до старшої генерації і угорської мови не знав, а син не вмів писати по-німецьки. Через школу в СБА говірку проникають такі угорські запозичення, як: *ho:riou* < угор. *parió* "щоденник"; *'vishgo* < угор. *vizsga* "іспит"; *to:lmats* < угор. *tolmács* "перекладач".

Служба в австро-угорській армії також сприяла проникненню в СБА говірку угорських військових термінів, наприклад: *'katono* < угор. *katona* "солдат"; *'hotve:d* < угор. *hátvéd* "захисник"; *'hodnod* < угор. *hadnagy* "лейтенант"; *'tizadaS* < угор. *tizedes* "десятник"; *'riodou* < угор. *riadó* "тривога"; *'ro:rontS* < угор. *parancs* "наказ"; *'szadoS* < угор. *százados* "сотник".

З розвитком економіки, техніки, культури і науки з'являється цілий ряд нових предметів, понять, які позначаються переважно угорськими назвами. Користуючись цими новими предметами, місцеві німці засвоювали їх угорські значення. Так, в СБА говірку проникають угорські лексеми: *'bokaniSäl* < угор. *bokancs* "боканичі, черевки з грубої шкіри"; *'vujjoS* < угор. *ujjas* "піджак"; *vi:lon* < угор. *villany* "лампа"; *'bi:toz* < угор. *butor* "меблі" і ін.

Внаслідок безпосередніх зв'язків тересвянських німців з місцевим українським населенням, зокрема через купівлю і продаж товарів на ринках, йшов вплив і української говірки. У лексикон СБА говірки проникають українські діалектні слова, пов'язані переважно із назвами предметів побуту, одягу та харчів, наприклад: *'kreszl'a* < укр. д. *кресля* "фетровий капелюх"; *'hup'a* < укр. д. *гуля* "шуба"; *'bazar* < укр. д. "базар"; *'vére:ta* < укр. д. *верита* "доріжка"; *'brindza* < укр. д. *бриндза* і ін.

Більшість лексичних запозичень цього періоду є у широкому вжитку всіх носіїв німецької говірки. Тільки незначна кількість спеціальних термінів

обмежується окремими групами мовців. Процес запозичення проходить досить швидкими темпами. Якісно новий етап лексичного впливу на СБА говірку настав 1919 року, коли Карпатська Україна була приєднана до Чехословацької Республіки. Він був пов'язаний із чехословацьким державним і політичним ладом та змінами в економічному житті краю. У словниковий склад німецької говірки проникли ряд чеських слів, які фіксували нові явища в політиці, техніці, промисловості та господарстві. Особливий вплив на говірку робила технічна лексика. Німці не лише обслуговували нові машини і засоби транспорту, а й засвоювали назви їх деталей. Через зростаючу спеціалізацію поступово відокремлювалися лісові роботи від нелісових, що в свою чергу викликало розширення словникового складу і посилення процесів запозичення. Наприклад: *vlak* < чеськ. *vlak* < "потяг"; *'shalaznitsa* < чеськ. *železnice* "залізниця"; *'lāsništvo* < чеськ. *lesnictvo* "лісництво"; *'rada* < чеськ. *řada* "рада"; *'krona* < чеськ. *křona* "крона"; *torh* < чеськ. *trh* "ринок".

Лексичний вплив на СБА говірку був викликаний також поліпшенням умовами транспорту. Тересвянські німці вступали частіше у відносини із носіями українського закарпатського діалекту, чеської та словацької мов. Для комунікації з ними вони повинні були пристосовуватись до них, що в свою чергу сприяло запозиченню з цих мов значної кількості слів.

Лексикон говірки в цей період зазнає впливу німецької літературної та розмовної мови. У другій половині 20-х на початку 30-х років багато молодих тересвянських німців їде на роботу до Богемії, Австрії та Німеччини, де вони вступали в контакт з місцевим німецьким населенням. Проникненню німецьких лексем в СБА говірку сприяє і школа, викладання в якій у чехословацький період було відновлено німецькою мовою. Так, у говірку проникають нові німецькі слова: *'antsu:g* < нім. л. *der Anzug* "костюм"; *'auto* < нім. л. *das Auto* "авто"; *'tsu:g* < нім. л. *der Zug* "потяг"; *'Smo:ISpua:po* < нім. л. *die Schmalspurbahn* "вузькоколійка"; *'So:lplo:ts* < нім. л. *die Schallplatte* "платівка"; *'haos:do:fage* < нім. л. *die Hausaufgabe* "домашнє завдання".

Таким чином, система словникового складу СБА говірки з 1919 до 1939р. зазнає значної абсорбції іншомовних лексем, оскільки внаслідок корінних змін виробничих відносин і введення нових засобів виробництва виникає значна кількість нових предметів і дій, для позначення більшості з яких говірка не має відповідних назв. Процес запозичення цього періоду був різним відносно охоплення поколінь. Більшість нових слів проникали переважно в лексикон молодого покоління. Інші були сприйняті всіма мовцями говірки, увійшли в їх мовну систему і стали обов'язковими. Запозичення викликали в системі лексики СБА говірки процеси архаїзації значної кількості говіркових слів і їх поступове витіснення з активного вжитку. Архаїзації зазнали, наприклад, *der Aufsetzer*, *der Aufsetzknecht* (укладав штабелями деревину на місці складування), *der Schiffwerker* (будував запруды, плотини) і багато інших.

Певну роль у розвитку словникового складу СБА говірки відіграв період з 1939 до 1944 р., коли Карпатська Україна була окупована гортівською Угорщиною. Угорська мова знову була визначена адміністративною і досить швидко витіснила з усіх сфер суспільно-політичного життя чеську. Однієї п'ятирічний термін не призвів до значної інфільтрації в СБА говірку угорських лексем. У лексикон тересвянських німців проникли переважно угорські військові терміни, що було пов'язано з мобілізацією молоді до війська. Наприклад: *baSorola:S* < угор. *besorolás* "мобілізація"; *foKtop'o* < угор. *lakatya* "казарма"; *d'okorloS* < угор. *gyakorlat* "військові тренування"; *kike:pre:S* < угор. *kiképzés* "курс молодого бійця"; *SiSok* < угор. *sisak* "шолом, каска".

Значно більший вплив на лексичну систему СБА говірки мала в цей час німецька літературна та розмовна мова. З наближенням фронту до Карпат велика частина чоловіків Німецької Мокрої, Руської Мокрої і Усть-Чорної була призвана на службу в німецьке військо, а в жовтні 1944 р. майже всі тересвянські німці були евакуйовані до Німеччини. Перебуваючи у німецькомовному середовищі, вони вбирали в свій словниковий склад цілий ряд нових німецьких слів. Наприклад: *pi'lot* < нім. л. *der Pilot* "льотчик"; *fl'i:ger* < нім. л. *der Flieger* "літак"; *rävo:lva* < нім. л. *der Revolver* "револьвер"; *ma'Si:kvlr* < нім. л. *das Maschinengewehr* "кулемет"; *evaku'i:ng* < нім. л. *die Evakuierung* "евакуація".

Набагато глибшим, ніж в минулі два століття, був процес запозичення в СБА говірці в 1945-1990 рр. Викликаний він був радикальними змінами в економічному, політичному і суспільному житті. Технізація та індустріалізація лісової промисловості докорінним чином змінили її предмети праці та виробничі процеси лісорубів. Бензопили, тягачі, трейлери, різноманітні деревообробні машини, їх деталі й функції треба було позначити в розмовах носіїв говірки. На характер процесу запозичення впливала і політика русифікації, і особливо германофобії. Розгорнута в післявоєнні роки в засобах масової інформації антинімецька істерія, пропаганда так званого ФРН-реваншизму, формування в народі антинімецьких настроїв, утиски з боку радянського режиму приводили до того, що німці Закарпаття старались приховувати свою національну приналежність, боялись у державних закладах, на роботі говорити по-німецьки⁴. Визначальною для розвитку словникового складу СБА говірки була і втрата німецьким населенням зв'язків із Богемією, Австрією та Німеччиною, витіснення німецької мови із засобів масової інформації, ліквідація німецької національної школи. Таке ускладнення форм суспільного життя та побуту, встановлення нових зв'язків з іншомовним середовищем створили абсолютно новий характер комунікації, породили багато нових понять. У словниковий склад СБА говірки проникли нові позначення із області техніки, науки, державного і культурного життя, яких постійно абсорбує говірка з метою подальшого забезпечення своєї

функції як засобу комунікації. При цьому на першому місці стоять тепер російські та українські лексеми. Наприклад: *samo'sval* < рос. *самосвал* "самоскид"; *profso'juz* рос. *профсоюз* "профспілка"; *kačsätvo* < рос. *качество* "якість"; *sil'tada* < укр. *сітьрада*; *zma'han'a* < укр. *змагання*.

Лексикон СБА говірки зазнає значних змін під впливом спілкування німців з односельчанами-українцями та численними туристами з різних областей України та Росії, які приїжджають сюди на лікування та відпочинок. Через засоби масової інформації, школи, в якій навчання з 1945 року ведеться українською мовою, інші навчальні заклади області в СБА говірці зростає кількість українських та російських запозичень. Тепер тересвянські німці поряд із своєю говіркою у шоденному спілкуванні в значній мірі використовують український діалект або й українську літературну мову. Вони все частіше виїжджають за межі своєї громади і вступають у контакт з носіями українського діалекту, української і російської літературних мов. У розмові вони досить легко переходять з одної мови спілкування на іншу або замінюють лексичні елементи однієї мови елементами іншої. Більше ніж раніше німці спілкуються на роботі на українському діалекті. Все це відображується на лексичному складі СБА говірки, в якій проникають і є у широкому вжитку нові запозичення, такі, як, наприклад: *käs'rletsa* < укр. д. *кеселниця* "ридке повідло"; *pro'grama* < укр. "програма"; *StSo'danne:k* < укр. "шоденник"; *u'dobstva* < рос. *удобства* "зручності"; *vlast'* < рос. *власть* "алада".

З 1991 р. по сьогоднішній день в СБА говірці триває новий період процесу запозичення, який пов'язаний із політичними і суспільними змінами в житті як тересвянських німців, так і населення України взагалі. У СБА говірку проникають українські запозичення, які позначають переважно соціально-політичні та економічні явища. Наприклад: *sati'f'kat* < укр. *сертифікат*; *birsha* < укр. *біржа*; *prevate'zatsija* < укр. *приватизація*; *rozdar'zhan'a* < укр. *роздержавлення*; *biznis* < укр. *бізнес*; *dividändän* < укр. *дивіденди*.

Велике нагромадження іншомовних слів, які позначають нові поняття, приводить сьогодні до того, що у спілкуванні на спеціальні фахові теми німці не завжди можуть висловитись рідною говіркою і все частіше використовують український діалект або українську мову⁵.

В останній час лексичний склад говірки збагачується і німецькими словами літературної мови, чому сприяє відновлення зв'язків із родичами, що виїхали до Німеччини, поїздки за кордон, спілкування з австрійськими та німецькими туристами, які все частіше приїжджають в Усть-Чорну і Німецьку Мокру, а також щотижневі 30-хвилинні телепередачі обласного телебачення німецькою мовою. Новими німецькими лексемами в СБА говірці є, наприклад: *prie:fto:Sn* < нім. л. *die Brieftasche* "гаманець"; *raesfär,Slus* < нім. л. *der Reißverschluss* "замок, змійка"; *Staub,zaoga* < нім. л. *der Staubsauger* "пилосос"; *ba'lon,montl* < нім. л. *der Ballonmantel* "балонний плащ"; *kronkänfa,sichärung* < нім. л. *die Krankenversicherung* "медичне страхування".

Аналіз зібраного матеріалу свідчить про те, що в лексичному складі СБА говірки міститься значна кількість угорських, чеських, українських та російських запозичень, які увійшли в говірку в різні періоди і повністю, частково або зовсім не адаптувалися до її фонетико-фонологічної системи. Із старінням певних суспільних явищ, предметів побуту, праці, виробничих відносин зникають і їх позначення. Цьому певною мірою сприяють запозичення, які породжують часом синонімію і постулово витісняють рідковживані слова говірки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Составные и проблемы исследования. Киев, 1979.
2. Меліка Г. І. Характер міждіалектного контактування в Підгороді. В кн.: Матеріали наукової конференції молодих науковців. Ужгород, 1969.
3. Чолос І. І. Соціально-історичний аспект розвитку німецької говірки Тересванської долини Закарпатської області. В кн.: Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". Ужгород, 1997, с. 170-174.
4. Melika, G. Deutsch-ruthenische Wechselwirkung in Kultur und Alltag in den Waldkarpaten. В кн.: Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde. Band 37. Marburg, 1994.
5. Melika, G. Interethnische Beziehungen in Transkarpatien. В кн.: Europa Ethnika. Nr. 3, 1993, с. 141-145.
6. Stanglitz, Franz. Die Ansiedlung von Oberösterreichern in Deutsch-Mokra im 18. Jahrhundert. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1/1937.
7. Thomas, Hans. Schulwesen und kirchliches Leben der Deutschen in der Karpatenukraine. В кн.: Deutsch-Mokra-Königsfeld. Eine deutsche Siedlung in den Waldkarpaten. Volkskundliche Darstellung, aufgrund der Sammlungen von Anton F. Zauner herausgegeben mit mehreren Mitarbeitern von Hans Schmid-Egger. München, 1973, с. 126-135.
8. Tscholos, Ivan/Melika, Georg. Arbeits- und Lebensbedingungen der Salzkammergutler von Königsfeld in Transkarpatien (Ukraine.) В кн.: Oberösterreichische Heimatblätter 49. Jahrgang. 1995. Heft 2, с. 126-135.
9. Zepezauer, Franz. Bräuche in unseren Dörfern. В кн.: Deutsch-Mokra-Königsfeld. Eine deutsche Siedlung in den Waldkarpaten. Volkskundliche Darstellung, aufgrund der Sammlungen von Anton F. Zauner herausgegeben mit mehreren Mitarbeitern von Hans Schmid Egger, München, 1973, с. 155-181.